

ПОВЕРНЕННЯ ДО ТЕМИ: Рік Імануеля Канта

RETURN TO THE TOPIC: The Year of Immanuel Kant

Фридрих Вільгельм Йозеф ШЕЛІНГ

ІМАНУЕЛЬ КАНТ (1804)¹

Фридрих Вільгельм Йозеф Шелінг (1775—1854) опублікував некролог на смерть Імануеля Канта у березні 1804 року. Тоді він був професором філософії в університеті Вюрцбурга і продовжував працювати над розробленням своєї системи філософії, наразі «філософії totoжності». Позаду залишилася професура в Єні (із 1798 року), публікації чималої кількості систематичних творів, найвідомішим серед яких був трактат «Система трансцендентального ідеалізму» (1800), захоплення романтичною філософією, розрив із Фіхте та багато іншого. Попереду ще будуть Мюнхен, Ерланген і Берлін, зміна вектору своєї системи на філософію свободи, а згодом на пізню філософію «остаточного обґрунтування», державна служба у Баварії, глибока скорбота від смерті дружини Кароліни й чимало інших подій. Водночас Шелінг уже давно став знаменитим німецьким інтелектуалом поряд із такими постатями, як Райнгольд, Фіхте, Гегель, представниками Ваймарської класики та Єнської романтики.

Хоча цей текст некрологу не належить ані до систематичних, ані до полемічних творів Шелінга, й не є він записом курсу лекцій або критичною рецензією, тож його теоретична цінність, здається, мінімальна, та все ж таки він вартий уваги з кількох поглядів. По-перше, автором цього тексту є один великий філософ, а написав він про іншого великого філософа. Такі випадки унікальні в історії філософії. По-друге, незважаючи на велику кількість послідовників Канта в ті часи, Шелінг уже як самостійний філософ вбачає заслугу Канта в тому, що той «заклав підґрунтя нового способу міркування ... в моральних і політичних науках ... в більшості інших наук». Таке судження в бурхливі роки розвою німецького ідеалізму, коли Канта, звісно, цінували, але

---

¹ © Schelling, F. W. J., переклад з німецької за виданням: Schelling, F. W. J. (2021). *Historisch-Kritische Ausgabe. Reihe I: Werke* (Bd. 14, SS. 209—217). Stuttgart: Frommann-Holzboog. Перекладачі: Софія-Ольга Кунгурцева, Ольга Соботович, Володимир Байдик. Науковий редактор Віталій Терлецький. Усі примітки належать перекладачам.

Цей переклад виконано в межах програми навчання в «Школі перекладачів», що заснована Павлом Гайдаєм і підтримується культурною інституцією «Міжвухами».

вважали його позицію недостатньо обґрунтованою з погляду системи, можна розцінювати як «несучасне». По-третє, досить характеристичним уже для самого Шелінга є те, на яких Кантових творах і темах він зупиняється докладніше. З одного боку, він спеціально відзначає природознавчі твори Канта, починаючи із ранньої праці «Теорія та історія неба» і аж до пізнього твору «Перехід від метафізики до фізики», тобто до «*Opus postumum*» [Посмертний твір]. Вочевидь, це корелює з власними натурфілософськими зацікавленнями Шелінга цього часу. З іншого боку, він ще докладніше зупиняється на естетиці Канта, іронічно торкається Кантового вчення про генія, яке було вагомим і для «естетики генія» самого Шелінга, і визнає першість і визначальність Кантової думки в естетичній царині. По-четверте, впадають у вічі по-мистецькі закарбовані Шелінгом характеристики особистості та творчості Канта, як-от «чисте золото його філософії», «вічні пропілеї істинної філософії» або навіть децю пророче «образ його духу променітиме у своїй цілковито вивершеній неповторності крізь усе майбуття філософського світу». Такі ледь не патетичні оцінки Канта є дуже рідкісними в історії післякантівської філософії, хоча серед першої генерації кантіанців були непоодинокими. По-п'яте, у 1804 році Шелінг уважає, що поширення Кантової філософії обмежується німецькомовним культурним простором і «північними націями», а також висловлює припущення, що такий стан справ не зміниться у майбутньому. Головна причина цього полягає в тому, що його філософія «має на собі виразне карбування національності». Така теза геніального Шелінга є дуже сумнівною як з історичного погляду (після 1795 р. Кантова філософія була досить відомою, скажімо, у Франції, а в 1803 р. переклад Кантового «Узасаднення до метафізики звичаїв» з'явився на теренах України у місті Миколаєві!), так і з точки зору питання «національної особливості» німецької філософії (відгомін такої думки добре відомий із 30-х років ХХ століття в Німеччині).

Того самого року, коли Шелінг написав і оприлюднив цей некролог, до Вюрцбурзького університету 23 грудня записався Данило Велланський (Кавунник) (1774—1847), уродженець Чернігівщини, вихованець Києво-Могилянської академії, медик і натурфілософ. Тут він слухав такі курси лекцій Шелінга, які філософ читав у зимовому семестрі 1804/1805 років: «Загальна методологія», «Система всієї теоретичної (природа) і практичної філософії» і «Критика дотеперішнього застосування натурфілософії до медицини». Велланському судилося вперше принести натурфілософські ідеї Шелінга на терени Російської імперії.

Некролог був анонімно опублікований під заголовком «Immanuel Kant» у «Франконській державній і вченій газеті» [Fränkische Staats- und Gelehrte Zeitung], в № 49 від 24 березня (сс. 199—200) і № 50 від 27 березня (сс. 203—204) 1804 року. Тож тривалий час він був невідомий як праця Шелінга. Вперше його авторство встановив син філософа Карл Фридрих Август Шелінг та оприлюднив у опікуваному ним виданні творів філософа в 1860-му (т. 6).

Хоча Кант і помер у поважному віці, він все ж не став віджилим. Він пережив своїх найзапекліших суперників почасти фізично, а морально — всіх зага-

лом, і вогонь дальших поступовців слугував лише для того, щоб відділити чисте золото його філософії від домішок часу й подати його в чистому блиску. Публічний вплив [Wirkung] великого письменника скеровується повсякчас почасти відношенням протилежності, почасти відношенням узгодженості, у яких він перебуває стосовно свого часу. Перше відношення є, як правило, початковим, але рано чи пізно воно перетворюється на друге. Згідно із законом природи, кожна крайність вимагає своєї протидії, тож для духовно і морально розкладеної і поталої епохи було б не інакше як добровпливовим підвестися до твердості такого величного духу в його внутрішній зв'язності. Після періоду, що знав лише еклектичне й безладне філософування, — в якому про об'єкти спекуляції, про які дізнавалися лише завдяки традиції, присуд виносився відповідно до поспільного людського розсуду, — внутрішня єдність і строгий взаємозв'язок відлитого ніби із цільної маси твору, що сходив до джерел усякого пізнання, мусила самою вже формою і заміром твору, без жодного огляду на його зміст, вселяти серйозність і високу пошану. Особливо молодь мусила почувати себе непоборно приналежною до нього і тішитися як із найщасливішої знахідки з тих форм, завдяки яким вона змогла із легкістю, та все ж ґрунтовніше, ніж раніше, трактувати предмети не тільки науки, але й життя. Утім, посеред найзапекліших битв і контрбитв сам час викликав момент, коли *Кант* постав у довершеній гармонії зі своєю епохою, а для Німеччини — як найвищий провісник і пророк її духу. Те, що тільки велика подія Французької революції надала йому *того* загального й публічного впливу [Wirkung], якого його філософія сама по собі ніколи йому не надала б — це аж ніяк не суто позірне твердження. Не без того, щоб сприйняти в цьому особливе провидіння, деякі з його ентузіастичних прихильників захоплювалися збігом обох, на їхній погляд рівнозначних, переворотів — не вагаючись, що це був один і той самий віддавна утворений дух, що відповідно до відмінності націй та обставин вилився там у реальну, тут в ідеальну революцію. Так само, як внаслідок Кантової філософії в Німеччині швидше сформувалося судження про революцію, так і натомість потрясіння, котре зачепило всі дотеперішні засади, зробило загальною справою переконання у вічно непохитних стовпах права і суспільного устрою, тривалість яких покладена в них самих, а знання Кантової філософії, що мала авторитет спроможної вирішувати про це у верховній інстанції, — потребою навіть світських людей і державників. — Стислість її звичаєвих формул, за допомоги яких можна було вирішувати про моральні випадки із найбільшою визначеністю, ригоризм звичаєвих і правових засад, що його вона обстоювала, як і піднесення їх самих над будь-якою залежністю від досвіду, через який їх мали би перевіряти, — усе це знайшло у великій моральній виставі часу свій схвальний відгук, свою паралель і найбагатший матеріал застосування. — Коли здається, що зі спадом революції на спад пішла і Кантова система, то знавець шукатиме підставу цього не так у припиненні випадкової підтримки, що зацікавилася системою Канта через революцію, як радше у дійсній внутрішній узгодженості та рівності обох, позаяк спільним для обох були суто негативний характер і незадовільне розв'язання конфлікту між абстракці-

єю і дійсністю, який для Кантової системи був таким же нездоланим у спекуляції, як для революції на практиці.

Якщо оцінювати публічний вплив якоїсь філософії за її впливовістю [Einflüsse] на інші доктрини, то Кант заклав підґрунтя нового способу міркування не лише в моральних та політичних науках, а й — опосередковано чи безпосередньо — у більшості інших наук. Подібно до свого земляка Коперника, котрий переніс рух із центру до периферії, він спершу докорінно перевернув уявлення, згідно з яким суб'єкт є неактивним [unthätig] й таким, що суто смирно сприймає, а предмет — діяльним: це перевертання, мов через електричну дію, продовжилося в усіх галузях знання.

Тут годі наміряться точно оцінити наукову заслугу Канта: для нашої цілі цікавішим є відбиток його особистості, який він залишив у своїх творах. Уже не раз відзначалося, що в його дусі ідея цілого його філософії не передувала частинам, а радше останні передували їй і відповідно до цього ціле виникло радше атомістично, аніж органічно. Зобов'язаний своєю посадою викладати спекулятивну філософію, він провів численні роки за самим лише скептичним переглядом панівного тоді вчення — Вольфово-Баумгартенового, — адже безвічна чесність і щирість його духу до самого себе завадила йому вгамуватися догматизмом цього вчення, як це робили інші. А втім, уже в 1770—1780 роках він мав сформулювати головні ідеї своєї критики з достатньою ясністю, адже їх можна знайти в опублікованих у той же час «Життєписах висхідною лінією» Гіпеля вже в досить-таки популяризованому вигляді, у відомій розмові, де *декан філософського факультету* є не тільки науковим, а й особистим портретом Канта².

Якщо спитатися, чим Кант для кожного порядного почуття так суттєво переважає над більшістю своїх суперників, з-поміж яких і новоз'явлений Якобі, котрому не бракувало злостивості, то підставу цього впізнаємо у щойно згаданій *філософській щирості*, відсутність якої він сам так неохоче відзначав у більшості філософів і яку, натомість, вихваляв як першу чесноту; у ясній простоті його духу, що зневажала усі вибрики, усяке пусте затуманення й удавання. Уже із самого розгортання його творів проясняється, як незумисне він сягав своїх результатів, ба з деяких висловлювань можна було б дійти висновку, що він майже всупереч своїй схильності й лише зважаючи на користь для світу займається такими абстрактними дослідженнями, які містить його критика. З огляду на нього самого видається, що ця критика була радше процесом визволення від філософії та слугувала йому тільки як необхідний перехід від «тернистих стежин спекуляції» до плідних нив досвіду, по яких відтак, як він недвозначно дав зрозуміти, після його зусиль щасливіші нащадки могли й собі з насолодою прогулюватися. Його дух зовсім не був, як його назагал виставляють, ваговитого, глибокодумного штибу (він сам у своїй антропології потішається над цим сло-

² Теодор Готліб фон Гіпель (Theodor Gottlieb von Hippel, 1741—1796) — німецький державний діяч, письменник, критик, бургомістр Кьонігсберга і добрий приятель Канта. У своєму творі «Життєписи по висхідній лінії» (Берлін, 1778—1781, 3 томи) зобразив Канта як декана філософського факультету. (Тут і далі примітки перекладачів.)

вом, яке, на його думку, має позначати тільки меланхолійне³); натомість був легкого й веселого гатунку. Тенденція до французької елегантності та до суспільної дотепності цієї нації розпізнається вже у його найраніших працях, наприклад у «Міркуваннях про почуття прекрасного і піднесеного»⁴. Звідси його власна любов до жвавої товариськості, його смак до радостей звеселеного духом застілля, від якого не відмовлявся за жодних умов, його незглибиме знання гумористичних вигадок і дотепних анекдотів, частина з яких збереглася — поряд із деякими менш значними висловлюваннями — в його антропології.

Удавшись таким і будучи певною мірою *philosophe malgré lui*⁵, Кант, якщо розглядати його *тільки* як філософа, як зазвичай ведеться, хотів би неодмінно лишатися не визнаним у своїй справжній геніальності. Однак поза сумнівом те, що тільки чоловік такої духовної вдачі був здатен вибороти найбільш тривалі перемоги в догматизму і начисто прояснити захмарений ним філософський горизонт. Старий веселий *Парменід*, як він змальований у *Платона*, і діалектик *Зенон* по-дружньому розпізнали б у ньому свою споріднену душу, якби поглянули на його мистецьки пропрацьовані *антиномії*, ці нетлінні знаки перемоги над догматизмом і вічні пропелі істинної філософії.

Незважаючи на появу його філософії частинами, його дух все ж показує *природний і нестримний потяг до тотальності*, якої він таки досягнув у своїй сфері. Окрім досліджень, котрі стосувалися суспільства і життя, його пізнім спекулятивним дослідженням передували насамперед природничо-наукові дослідження, які разом із тими іншими приваблювали його найбільше, аж поки не згасла сила його мислення. Його «Теорію та історію неба» вдосталь нахвалювали інші через її передвіщення існування планети, віддаленішої за найбільш крайню з відомих тоді (хоч це й не мало надто великого значення), безмаль влучне визначення періоду обертання Сатурна ще до його спостереження і через сміливі думки про системи нерухомих зірок, Чумацьких шляхів і галактичних туманностей — ідеї, які він виклав першим і які лишень багато років по тому мали прославитися через «Космологічні листи» *Лямберта*⁶, де їх було повторено без згадки про *Канта*, й, до речі, які досі радше подобаються уяві, аніж видаються задовільним чином обґрунтованими розумові. Ба далеко вище слід оцінити безстрашний запал його духу, коли він у царині матерії та її природних сил шукає

³ У своїй «Антропології з прагматичного погляду» (1798) Кант справді позначає «глибокодумність» (*Tiefsinnigkeit*) як «меланхолію» (§ 50; AA VII, 213).

⁴ Згаданий твір Канта має назву «Спостереження над почуттям прекрасного і піднесеного» (*Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*), а не так, як його називає Шелінг у тексті (*Betrachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*).

⁵ «*Philosophe malgré lui*» означає «філософ зневолі». «*Philosophe Malgré Lui*» — назва книги Антуана Шамберана (1732—1803) 1760 року, за допомоги якої він на боці «філософів» втрутився в публічні дебати про філософію Просвітництва.

⁶ Йоган Гайнрих Лямберт (*Johann Heinrich Lambert*, 1728—1777) — швейцарсько-ельзаський математик, логік, фізик, астроном і філософ. У своїй книзі «Космологічні листи про устрій світобудови» (1761) він зобразив Всесвіт як зібрання галактик та зірок і розвинув ідею ієрархічної будови Всесвіту.

підстави і для тих визначень системи світу та її руху, щодо яких *ньютонізм* безпосередньо вказує на божественну всемогутність.

До своєї теоретичної критики розуму — як формальної складової — він пізніше додав свої «Метафізичні першозасади природничої науки» як свого роду реальну складову, але не для того, щоб після такого виокремлення дати цьому розвинути до справжньої єдності засад обидвох частин, а його природничій науці стати *натурфілософією*, і не для того, щоб йому в цьому вдалося доправити загальне до цілковитої гармонії з окремим. Ще у 1801 році — впродовж тих нечисленних годин вільної сили мислення — він працював над твором «Перехід від метафізики до фізики», який, поза сумнівом, мав би бути предметом найвищого інтересу, якби вік дав змогу його завершити. Свої погляди на органічну природу він відділив від загальної природничої науки і виклав їх, не пов'язуючи з останньою, у своїй критиці телеологічної сили судження.

Також широке поле *історії* опромінював його скутий хіба що тогочасною ідеєю постійного поступу людства дух деякими осяйними думками.

Наївність, що проглядається в усіх його творах і завдяки якій він часто розкриває доброту своєї душі не менше, ніж глибину свого духу, нерідко божественний *інстинкт*, котрий надійно його веде, особливо впізнавані у його «Критиці естетичної сили судження». Лише чистотою істинно незалежного помислу та великими нахилами ясного духу можна пояснити чому тоді, як посеред найбільшого упослідження мистецтва епохою, що почасти розчинилася в порожній сентиментальності, почасти жадала від нього грубого матеріального подразника, почасти вимагала поліпшення звичаїв або щонайменше напучення чи інших вигод, було повністю забуто або не визнано також і те єдине величне [Herrliche], котре в ньому трапилося завдячуючи *Вінкельману*⁷ і *Гете*, — тоді *Він* натомість вивищується до ідеї мистецтва в його незалежності від кожної іншої цілі, крім тієї, що лежить у ньому самому, зображує безумовність такої краси й вимагає наївності як сутності мистецького генія; це дивує із подвійною силою, адже почасти природне скерування духу, почасти умови життя (адже він ніколи не віддалявся більше, ніж на кілька миль від свого рідного міста Кьонігсберг) завадили йому здобути значливішого історичного знання про прекрасні твори образотворчого мистецтва, ніж про твори мистецтва красномовного, серед яких Віляндові (найбільш крайня межа його обізнаності із німецькою поезією) та Гомерові вірші стояли для нього приблизно в одному ряду. Коли він задля пояснення свого вчення про генія каже «Жоден *Гомер* або *Вілянд*⁸ не може по-

⁷ Йоган Йоахім Вінкельман (Johann Joachim Winckelmann, 1717—1768) — німецький археолог, бібліотекар, антиквар і письменник епохи Просвітництва. Його вважають одним із засновників наукової археології та історії мистецтва, а також засновником класицизму в німецькій культурі.

⁸ Кристоф Мартин Вілянд (Christoph Martin Wieland, 1733—1813) — німецький письменник, поет, перекладач і видавець епохи Просвітництва. Його твори нерідко критикували за захоплення античністю, наслідування італійських і французьких зразків, а також через недостатню серйозність.

казати, як його ідеї, багаті на фантазію, але водночас сповнені думок, могли віднайтися чи зібратися до купи в його голові, *адже він цього сам не знає*, то сумнівно, чому слід дивуватися більше — наївності наводити Гомера для з'ясування (модерного) поняття генія чи добродушності говорити про *Вілянда*, *що той не може сам знати*, як його багаті на фантазію ідеї сполучилися в його голові: те, що за судженнями знавців французької та італійської літератури *Вілянд* усе-таки може знати цілком точно. — Відомо, що опісля він зле відплатив Канту за ту добродушність.

Незважаючи на ці риси, безперечним є те, що тільки починаючи з *Канта* і завдяки йому сутність мистецтва було висловлено також і науково: *Він*, насправжки сам того не знаючи, виробив поняття, які розкривали сенс і формували судження про минулу красу і справжність в німецькому мистецтві, й до того ж той сміливіший розмах, якого набула критика останніми роками як щось найжвавіше в науці, можна непрямым чином звести до його впливу [Wirkung]. Цей непрямий стосунок до всього пізнішого певною мірою відокремлює його від цього [пізнішого] і зберігає чистоту його явища. Він якраз проводить *межу* між двома епохами у філософії: однією, з якою він навічно покінчив, та іншою, яку він негативним чином підготував завдяки мудрому обмеженню своєю суто критичною ціллю.

Неспотворений грубими рисами непорозуміння тих, хто під іменем глумачників і прихильників були його карикатурами або кепськими гіпсовими відбитками, як і тими рисами, які приписувала йому лють ревних суперників, образ його духу променітиме у своїй цілковито вивершеній неповторності крізь усе майбуття філософського світу.

Поширення його філософії серед інших націй, окрім північних, котрі завжди ближче прилучалися до німецької культури, досі не зазнало значного успіху, як не може й дотеперішній шлях пообіцяти їй такий успіх на майбутнє. Філософія Канта, а надто його виклад філософії, має на собі виразне карбування національності та значною мірою втрачає загальнодоступність та універсальність через неодноразові покликання на шкільну філософію, що панувала в Німеччині до нього. Ті, хто дотепер пробували таке пересадження, були не в змозі відділити від суттєвого саме це суто національне, домішку індивідуальності та часу, як, наприклад, пан *Вілер*⁹, який на додачу представив його своїм землякам з усіма непорозуміннями німецьких кантіанців. Однак якщо Кантова філософія необхідним чином мусить лишатися чужою для несприйнятливості до науки тієї нації, чиїми найвеличними філософами крім *Бейкона* були *Лок* та *Г'юм*; то натомість у французькій культурі, до якої її можна було б дійсно наблизити через певні її грані, уже саме обурення провідних журналістів у Франції проти вчення та особи німецького філософа могло би

---

⁹ Шарль Франсуа Домінік де Вілер (1765—1815) — французький письменник і філософ, відіграв ключову роль у перекладі філософії Імануеля Канта французькою мовою. Вілер став важливою фігурою як людина, що пояснила твори Імануеля Канта франкомовному світу.

бути доказом того, що вони розглядають їхню владу все ж не з такою байдужістю, яку вони хотіли б удавати, особливо *сенатор у корнеті*¹⁰, який, на відплату за Кантову славу, через убогість своєї тямі не міг вигадати нічого кращого, аніж взяти пласку епіграму *Поупа* про Ньютона і ще пласкішим вивертом застосувати її до Канта, і який взагалі хотів би вже ґрунтовно взятися за свого єдиного гідного суперника — абата *Жофруа*¹¹.

У пам'яті *своєї* нації, що тільки їй одній він істинно може належати за духом і вдачею, Кант житиме вічно як одна з небагатьох інтелектуально та морально видатних особистостей, у яких німецький дух живо споглядав себе у своїй тотальності.

HAVE SANCTA ANIMA¹²

---

¹⁰ Дуже ймовірно, що Шелінґ має на увазі політика та журналіста П'єра-Луї Редерера (Pierre-Louis Roederer, 1754—1835), який був співвласником та співредактором одного з двох найвідоміших на той час журналів — «Journal de Paris», де також з'явився варіант епітафії Ньютона Александра Поупа, на яку Шелінґ вказує нижче. З 1799 року він висловлювався за Наполеона Бонапарта як першого консула й діяв як його радник. За часів Наполеона він був сенатором. Можливо, Шелінґ має на увазі, що Редерер з титулом «сенатор у корнеті» був призначений до роти Наполеона.

¹¹ Жульєн Луї Жофруа (Julien Louis Geoffroy, 1743—1814) — французький літературний критик і редактор відомого на той час журналу «Journal des débats», що мав католицько-реставраційну спрямованість. Він полемізував проти нової французької та німецької філософії та вважав філософію Просвітництва причиною тогочасної кризи.

¹² Аве свята душа.